oud-gorcum varia

tijdschrift van de historische vereniging „oud-gorcum"

1987 **nummer 10**

HISTORISCHE VERENIGING " OUD - GORCUM "

opgericht 20 augustus 1909

ereleden	: H.C. Kruijt G. Nieuwenhuis
secretariaat/verzending Oud-Gorcum Varia	: Vlietlaan 14 4205 AR GORINCHEM tel. 01830-22398
bestuur	: H.C.P. Bloembergen, voorzitter W. Kreukniet-den Hertog, secr. H. Blom, penningmeester A.J. Busch H.A. de Kok drs. H.M. den Uijl L. Vleggeert C.A.de Vries-Adriaans
contributie	: De contributie bedraagt ƒ 20,= per jaar, over te maken op rek. nr. 47.22.64.761 van de Amro-bank te Gorinchem(postbanknr. van de bank 2900), of op post-banknr. 5593243 t.n.v.penningm. "Oud-Gorcum",Kl.Haarsekade 59, Gorinchem
redaktie Oud-Gorcum Varia:	B. van Beuzekom drs. H.M. den Uijl
redaktieadres	: Van Hogendorpweg 145 4204 XR GORINCHEM tel.01830-20167
omslag	: De voorgevel van museum "Dit is in Bethlehem" zoals hij er thans, na de restauratie, uitziet (foto Rob Kreszner,beheerder/ conservator van het museum "Dit is in Bethlehem")

AGENDA KOMENDE AKTIVITEITEN

Woensdag 16 september : Lezing met dia's door de heer A.J.Busch, archivaris van Gorinchem, getiteld:"Gorinchem in de woelige jaren 1785-1787;Patriotten,Prinsgezinden,Pruisen" Zaal Exoduskerk, Mollenburgseweg. Aanvang: 20.00 uur.

Donderdag 8 oktober : Gorinchem 1939-1945. De heer J.M. van Alphen uit Deil vertelt over diverse nog weinig bekende feiten uit die periode. Wijkgebouw "De Heul", Nieuwe Hoven. Aanvang: 20.00 uur.

Donderdag 12 november : Lezing met dia's door ir.W. Raue, direkteur van de vereniging "Hendrick de Keyser" te Amsterdam over het werk van deze vereniging en de restauratie van Gorcumse gebouwen door deze vereniging. Wijkgebouw "De Heul", Nieuwe Hoven. Aanvang: 20.00 uur.

EXCURSIE NAAR DORDRECHT

Het ligt in de bedoeling bij voldoende deelname een middagexcursie naar Dordrecht te organiseren met o.a. een bezoek aan het geheel gerestaureerde stadhuis.
Deze excursie is gepland op zaterdag 26 september a.s., vertrek om 13.00 uur.
Indien u geïnteresseerd bent kunt u zich hiervoor opgeven bij het secretariaat van "Oud-Gorcum:
Vlietlaan 14, 4205 AR Gorinchem,gaarne met vermelding van uw telefoonnummer.

EEN TIEN

H.C.P. Bloembergen, voorzitter "Oud-Gorcum"

Als u deze woorden leest, heeft u het tiende nummer van "Oud-Gorcum Varia" in handen. Het geeft mij de gelegenheid om op het belang van dit blad voor "Oud-Gorcum" te wijzen. Het is namelijk het bindende element tussen onze avondbezoekers, excursiedeelnemers en museumvrienden. Deze functie kan "Oud-Gorcum Varia" alleen vervullen als de inhoud zo boeiend is, dat het blad grondig gelezen wordt en men reikhalzend naar de volgende uitgave uitziet.

Naar mijn mening slaagt de redaktie(de heren Van Beuzekom en Den Uijl)er telkens weer zeer goed in dit te bereiken. Hiervoor verzetten zij met groot enthousiasme veel werk.

Hartelijk dank !

Gaat zo voort !

++

VAN DE REDAKTIE

De redaktie verheugt zich met het bestuur over het succes van "Oud-Gorcum Varia", gestart in januari 1985. Wij hopen op deze manier nog lang door te kunnen gaan. Daarbij doen wij overigens opnieuw een beroep op uw medewerking. Hoewel "Oud-Gorcum Varia" zich inmiddels verzekerd weet van een aantal "vaste" auteurs, zouden wij het zeer op prijs stellen, indien ook andere leden eens iets van zich lieten horen. Wij denken daarbij niet in de eerste plaats aan artikelen als resultaat van gedegen historische studies, maar aan de beschrijving van gewone, alledaagse of liefst minder alledaagse zaken, welke de moeite waard zijn om aan het papier toe te vertrouwen, b.v. voorvallen uit de dertiger jaren of de tweede wereldoorlog.

Schroom niet, laat eens iets van u horen !

Tot slot wenst de redaktie u een goed verenigingsjaar toe !

++

OVER POSTMEESTERS EN POSTKANTOREN IN GORINCHEM(SLOT)

A.J.Busch, archivaris van Gorinchem

Uit een rapport van 1752 blijkt, dat de brievenposterij niet zo best was georganiseerd. De verzending ging lang niet altijd langs de kortste route, zoals de rapporteur meldde. En wat te denken van de opmerking in een officieel rapport van een jaar later, waarin sprake was van grote onkunde der commiezen van het postkantoor te Gorinchem. Zij hadden er geen benul van langs welke wegen de brieven moesten worden verzonden, zodat een goede kaart met de postroutes geen overbodige luxe zou zijn. Een schrale troost: dezelfde opmerking gold ook voor de functionarissen van het postkantoor in Schoonhoven.

Gedurende de Franse tijd - in 1799 - werden de posterijen nationaal verklaard. Pas in 1850 kwam de Postwet tot stand die het monopolie van de staatsposterijen voor het briefvervoer voorgoed vestigde. De invoering van postzegels voor het frankeren van brieven geschiedde per 1 januari 1852. Ze waren verkrijgbaar in alle post- en hulpkantoren der brievenposterij en dat betekende voor Gorinchem in het woonhuis van directeur J.J. van Leersum, Westwagenstraat 16 naast het Diaconie-Armhuis. Voor het publiek was het postkantoor dagelijks geopend van 7-14 uur, 16-18 uur en 20-21 uur, ook op zondag. Aan het plaatselijke postkantoor waren twee bestellers verbonden, die de brieven bestelden, dus ten huize van de geadresseerden bezorgden.

Het vervoer van poststukken naar andere plaatsen geschiedde voornamelijk per postkar en met de boot, maar ook ging dagelijks een postbode te voet naar Dordrecht via Hardinxveld, Giessendam, Sliedrecht en Papendrecht.

In het najaar van 1851 volgde de benoeming van directeur Van Leersum tot directeur van het postkantoor te Breda. Zijn opvolger - C.Sitter - trok aanvankelijk in het door zijn voorganger verlaten pand aan de Westwagenstraat, maar in 1853 verhuisde hij naar de Molenstraat. Het logische gevolg was de verplaatsing van het postkantoor naar het pand Molenstraat 35, want de directeur hield kantoor aan huis.

Directeur Sitter vertrok in 1865 naar Middelburg. Waar zijn opvolger zich zou vestigen,was een onzekere factor en

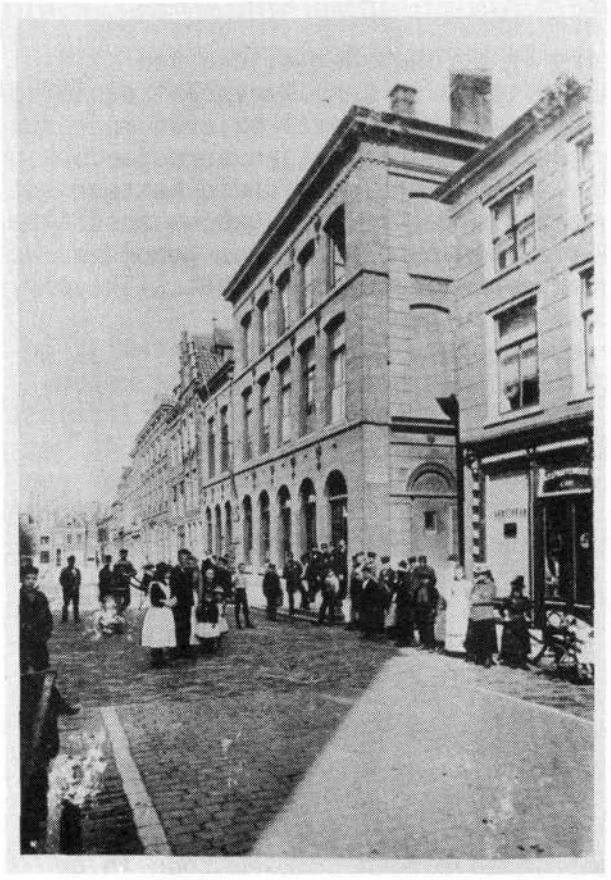
dat was voor het gemeentebestuur aanleiding bij de minister een verzoekschrift in te dienen voor vestiging van een vast postkantoor op een gemakkelijk bereikbare plaats in het centrum van de stad. Nu gold evenwel de bepaling, dat in gemeenten zonder een vast postkantoor van rijkswege geen postkantoor gebouwd zou worden. In Gorinchem was geen vast postkantoor en het Rijk zou derhalve niet tot de bouw overgaan. Om die bepaling te omzeilen, bood het gemeentebestuur aan voor gemeentelijke rekening een postkantoor te bouwen en dit gebouw dan te verhuren aan het Rijk. De minister accepteerde het plan, mits de jaarlijkse huurprijs een bedrag van ƒ 400 niet te boven zou gaan.

Voor vestiging van het postkantoor was het oog gevallen op de westelijke hoek van de Groenmarkt en de Tinnegietersteeg. Aanvankelijk werd uitgegaan van verbouwing van het daar staande Oliemagazijn, maar weldra bleek afbraak van het bestaande gebouwtje en het ter plaatse bouwen van een nieuw postkantoor voordeliger en aldus geschiedde.

Gemeentearchitect C.J. Loeven kreeg de vererende opdracht een postgebouw te ontwerpen voor een zo laag mogelijke prijs en in elk geval beneden een bedrag van ƒ 10.000. Daarin slaagde hij, want de laagste inschrijver bij de openbare aanbesteding was C.J. Verweij met ƒ 8.297 en het was deze plaatselijke timmerman, die de bouw kreeg toegewezen. Het lukte hem het postgebouw in slechts twee maanden onder de kap te krijgen en dat was een knappe prestatie.

Op 1 november 1866 namen directeur en personeel officieel intrek in het postkantoor. Een tekening van het gebouw is niet voorhanden, maar volgens een beschrijving bevatte de parterre een kantoor met kasten en stookplaats, een ruimte voor het publiek met een voor- en achterportaal met urinoir, een vertrek bestemd voor de directeur en voorts de keuken en een trapportaal van de bovenwoning. Op de eerste en tweede etage was de woning van de directeur te vinden, waarboven een zolder met een kamer voor de huishoudelijke hulp. Volgens afspraak huurde het Rijk dit gebouw voor ƒ 400 per jaar, maar de maandelijkse lasten lagen voor de gemeente hoger, zodat het de gemeente toch minstens ƒ 175 per jaar kostte. Het gemeentebestuur was echter in zijn opzet geslaagd: Gorinchem was verzekerd van een vast postkantoor, gevestigd in het centrum en in de onmiddellyke nabijheid van het Stadhuis.

Het postgebouw was uiterst sober en allesbehalve een

Het postkantoor op de hoek van de Groenmarkt en de Tinnegietersteeg omstreeks 1900 (foto archief Gorinchem)

sier aad voor de stad. De gevel zag er onooglijk uit. Uit zuinigheidsoverwegingen was er geen cent te veel aan gespendeerd. De buitenmuren waren opgetrokken van gebruikte stenen, die ter camoeflage waren bedekt met een grauwe laag cement. Mede daardoor zag het gebouw er naargeestig uit. De ingang was aan de zijde van de Groenmarkt in het midden met boven de deur een toog en ervoor een stoep met drie treden. Aan weerszijden van de toegang waren twee getoogde vensters. De beide verdiepingen telden elk vijf vensters uitziende op de Groenmarkt.

Directeur W.H. Muntendam was de eerste postdirecteur, die in het gemeentelijke gebouw ging wonen, maar niet voor lange duur. Het directeurschap in Gorinchem wisselde geregeld. In honderd jaar telde de stad maar liefst twintig verschil-

lende directeuren !

Het postkantoor kreeg in de loop der tijden een stijgende stroom poststukken te verwerken. Waren het er 157.348 in 1870, tien jaren later was het aantal brieven meer dan verdubbeld. Van de zijde van de posterijen werd dan ook geïnformeerd, of er van gemeentewege bereidheid bestond het postkantoor uit te breiden of een ruimer gebouw beschikbaar te stellen, omdat de toestand onhoudbaar was geworden. Het gemeentebestuur reageerde afwijzend, omdat het Rijk voor voldoende ruimte diende te zorgen.

Er bleef geen andere weg open, dan het gemeentelijk gebouw waarin het postkantoor was gevestigd aan te kopen. Van de zijde van de gemeente bestond daartegen allerminst bezwaar en medio 1881 besloot de gemeenteraad tot de verkoop van het gebouw aan het Rijk voor ƒ 11.000. Voor een noodzakelijke vergroting kocht het Rijk bovendien het aangrenzende particuliere pand aan de Groenmarkt.

Aannemer Verweij, die indertijd het postkantoor had gebouwd, kreeg van rijkswege opdracht een ingrijpende verbouwing uit te voeren. Het naastgelegen huis werd erbij getrokken en langs de Groenmarkt verrees een geheel nieuwe gevel van baksteen. Met gebruikmaking van verschillende soorten steen werd een figuratie in de gevelwand aangebracht. De ingang werd verplaatst naar de rechterzijde naast de Tinnegietersteeg. Weer later zou die deur door een venster worden vervangen, wat nog is te zien aan de stenen onder het raam; de toegangsdeur kwam toen in de Tinnegietersteeg, maar de postdienst had het gebouw toen al verlaten. In de gevel werd een grote gemetselde brievenbus aangebracht, de eerste openbare brievenbus in Gorinchem.

Door de vergroting van het postkantoor was het mogelijk per 1 april 1883 de dienstverlening uit te breiden met de pakketpost. Het personeel bestond in die tijd uit: 1 directeur, 3 commiezen, 1 surnumerair(boven de sterkte aangesteld persoon om zich in de administratie te bekwamen), 3 assistenten, 2 kantoorknechten en 6 brievenbestellers. Aan het eind van het jaar 1894 volgde de vestiging van de telegrafieafdeling in het postkantoor. Gorinchem had al 40 jaar een telegraafkantoor, ondergebracht in een gedeelte van het gebouwencomplex van de Korenbeurs.

De uitbreiding van 1881 was toch te gering geweest om

'voor een lange periode voldoende ruimte in het postkantoor te verschaffen. Bovendien nam de in 1905 opgerichte telefoonafdeling ook plaats in beslag. Voor het publiek waren slechts drie armzalige loketjes beschikbaar. Het hoofdbestuur der posterijen en telegrafie besloot daarom over te gaan tot de stichting van een nieuw post- en telegraafkantoor in Gorinchem. Daartoe werd een oud herenhuis aan de Groenmarkt - recht tegenover het toenmalige postkantoor - aangekocht. Dat statige herenhuis moest plaats-

Een groot herenhuis aan de Groenmarkt moest in 1912 plaats maken vooe een nieuw postkantoor (foto archief Gorinchem)

maken voor een nieuw te bouwen postkantoor in Hollandse renaissancestijl naar een ontwerp van de rijksbouwmeester. In dit gebouw waren de post, telegraaf en telefoondienst verenigd. Natuurlijk bevatte het ook een dienstwoning voor de directeur.

Het nieuwe postkantoor werd met ingang van 15 juli 1914 zonder enig vertoon voor het publiek opengesteld. Het verlaten pand bleef rijkseigendom en werd gedeeltelijk verhuurd als openbare leeszaal en bibliotheek, terwijl ook de belastingdienst er onderdak vond. In recente tijd zouden

In dit gebouw was het postkantoor van 1914 tot 1976 gevestigd. Op de voorgrond staat de monumentale pomp, daar geplaatst in 1864 als herinnering aan de bevrijding van de Franse overheersers in 1814. Geheel rechts is een gedeelte van de overkapping van de Botermarkt te zien. De prentbriefkaart dateert van omstreeks 1930
(foto archief Gorinchem)

er appartementen in worden aangebracht.

De geschiedenis zou zich herhalen. Het in 1914 zo ruime postkantoor bleek een halve eeuw later al veel en veel te klein te zijn voor een goed functioneren van de postdienst. Daarom kreeg Gorinchem in 1976 weer een nieuw en uiteraard groter postkantoor. Dit zo rationeel uitgevoerde gebouw naar een ontwerp van ir. F. Groot van de Rijksgebouwendienst staat op de hoek van de Haarstraat en de Katerstraat. Het bevat driemaal zo veel ruimte als het voorheen in gebruik zijnde gebouw en is aangepast aan de eisen van de huidige tijd. Op 16 augustus 1976 werd het officieel in gebruik genomen.

Het postkantoor op de hoek van de Haarstraat en de Katerstraat in 1976
(foto archief Gorinchem)

Het lot van het verlaten postkantoor Groenmarkt 1 was allesbehalve eervol. Op 6 december 1978 werd bij graafwerkzaamheden voor het pand een gasleiding geraakt. Het gevolg was een ernstige brand met huizenhoge vlammen. Vooral aan de voorgevel ontstond onherstelbare schade. Het gebouw was reddeloos verloren. Inmiddels was het overgegaan in handen van de gemeente Gorinchem. Vervolgens werd het gebouw afgebroken, waarna op de vrijgekomen plaats een gebouw voor de gemeentelijke sociale dienst werd gebouwd.

N.B.
Dit artikel verscheen eerder in een catalogus van een postzegelclub. Omdat het daardoor weinig bekendheid kreeg en het bovendien ontsierd werd door een niet gering aantal drukfouten, heeft de redaktie gemeend dit artikel op te nemen in Oud-Gorcum Varia. De tekst heeft enkele wijzigingen gekregen en een aanvulling ondergaan.

MR.ABRAHAM VAN HOEY: EEN LASTIGE GORCUMER ? (1684-1766)PROBLEMEN BIJ HET ONDERZOEK

AART BIJL

Bij het onderzoek naar het leven van Mr. Abraham van Hoey komt men regelmatig voor het probleem te staan: betreft het hier Abraham van Hoey Gerardsz. of Casparsz. ? Vaak ontbreekt namelijk de vermelding wiens zoon het is.

Gerard en Caspar van Hoey waren broers, behorende tot de Gorcumse regenten en verschillende functies vervullende gedurende hun leven. Beide heren hadden onder andere een zoon Abraham geheten naar hun grootvader. Beide zonen waren geboren in 1684. Tot zover is er geen probleem, maar dat gaat veranderen en het enige houvast dat we dan hebben, zal zijn dat Abraham van Hoey Gerardsz. in Gorinchem is geboren en Caspersz.in 's-Gravenhage.

In 1708 zou Mr. Abraham van Hoey Casparsz.pensionaris van Gorinchem worden. Meteen rijzen er de volgende vragen: kwam de kleine Abraham na zijn geboorte naar Gorinchem of bleef hij in Den Haag wonen ? Zijn grootouders van moeders zijde woonden daar, maar bezat Caspar van Hoey er ook een woning? Op welke Latijnse school zou hij gezeten hebben, die in Gorinchem of die in Den Haag ? Op welke universiteit zou hij gestudeerd hebben ? Leiden lag voor de hand.

Een onderzoek bij het Academisch Historisch Museum te Leiden gaf als resultaat dat op 17 september 1703 als student in de letteren en rechten was ingeschreven een zekere Abrahamus van Hoey uit Gorinchem, die op 14 juli 1706 als jurist promoveerde aan de juridische faculteit aldaar. Daar beide Abrahams evenwel jurist geworden zijn en even oud waren, waarom was er in Leiden dan slechts één bekend , en was dit dan Casparsz. of Gerardsz.? Omdat zowel geboortedatum als naam van de ouders bij de inschrijving op de Universiteit niet vermeld werden bleek de enige strohalm de vermelding "uit Gorinchem". Een logische volgende stap was een onderzoek bij het Academisch Museum van Utrecht. En inderdaad, ook daar kende men een Abrahamus van Hoey, als student in de rechten ingeschreven in 1704 en komende uit Den Haag.

Gezien het bovenstaande ben ik thans geneigd te concluderen

dat Abraham van Hoey Casparsz.,in Den Haag geboren en te Utrecht gestudeerd hebbende,naar alle waarschijnlijkheid zijn jeugd en schooljaren in Den Haag heeft doorgebracht en daar de Latijnse school bezocht zal hebben. Jammer is evenwel dat de gegevens van de Latijnse school in Den Haag grotendeels verloren zijn gegaan zodat het moeilijk zal zijn het een en ander te verifiëren.

In ieder geval promoveerde Abraham van Hoey reeds op 12 januari 1705 te Utrecht bij Lucas van de Poll als jurist op de dissertatie "De Praetore et Officio Praetoris"(over de Praetor en diens ambt)

Wanneer ik nu de resultaten van het onderzoek tot zover resumeer kom ik meer en meer tot de overtuiging dat Mr. Abraham van Hoey Casparsz. meer als Hagenaar dan als Gorcumer beschouwd kan worden. Geboren en opgegroeid in Den Haag. Als pensionaris van Gorinchem(1708-1713)veelal te Den Haag verblijf houdende, vanaf 1713 als Raad van Hof van Holland en 1717 als Rekenmeester der Domeinen van Holland en pensionaris honorair van Gorinchem tot 1727 eveneens te Den Haag residerende. Bovendien aldaar gehuwd en een buitenverblijf bezittende," de Blaue Camer ", slijt hij daar ook zijn laatste levensjaren wanneer hij na zijn ambassadeurschap in Frankrijk van 1727 tot 1747 teruggekeerd is. In 1766 overlijdt Mr.Abraham van Hoey en zal uiteindelijk in Gorinchem begraven worden. Als Gorcumer of als Hagenaar ?

++

Stadhuisbode die een verzegelde brief wegbrengt
(uit "Ach lieve tijd" nr.7
750 jaar Zwolsen,Zwollenaren en hun bestuur)

DE BODESTAF VAN GORINCHEM

M.Agterberg, gemeentebode van Schipluiden

In de oude steden werden bij het handhaven van de rechtsorde ambtstekens gebruikt, waarvan nog enkele exemplaren voor het nageslacht zijn bewaard gebleven. De stadsroede is zo'n teken dat door de gerechtsbode werd gedragen. Van de gerechtsbode werd in de 16e eeuw verwacht, dat hij altijd zijn roede, de "bodestaf" ,al dan niet in combinatie met zijn bodebus, als teken van zijn waardigheid bij zich droeg(1).

UITVOERING EN GEBRUIK

Sinds 1977 zijn o.a. door ons veel bodebussen, bodestaven en bodedraagletters bestudeerd(2). Het zijn alle pronkstukken met een gebruiksgeschiedenis. Zij vormen thans nog het middelpunt van menige collectie stedelijk zilver.

Werden bodebussen door een plaatselijke zilversmid voornamelijk van edel metaal vervaardigd, de bodestaven werden al sinds de Middeleeuwen in hout uitgevoerd. Bekend is ook het gebruik van walvisbalein, waarop zilverbeslag is bevestigd(3). Het meest gebruikelijk echter was de uitvoering in note- of ebbehout. hetgeen ook bij de Gorkumse bodestaf het geval is. Evenals die van Culemborg en Elburg, heeft deze de vorm van een getakte doornroede.

HET BREKEN VAN DE BODESTAF

Het was gebruik dat de richter bij het breken van de staf, boven het hoofd van de terdoodveroordeelde, de volgende zinnen uitsprak:" Zoals ik deze staf breek, zo verbreek ik alle banden tussen u en de rest van de mensheid, Nu helpe u God, want ik kan u niet meer helpen"(4)

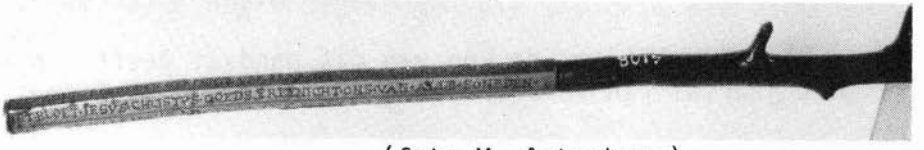
Bij enige fraaie bodestaven zou een dubbele ring een aanwijzing kunnen zijn dat daar misschien een breuk onder zit. Het spreekwoord" De staf over iemand breken", d.w.z."iemand veroordelen", heeft hierop duidelijk betrekking.

GORKUMSE BODESTAF

Geen van de bestudeerde bodestaven is zo uitgebreid van tekst voorzien als de bodestaf van Gorkum, die in 1986 ter inventarisatie werd aangeboden. Deze getakte bodestaf is 100 cm. lang en beslagen met een in Berlijns zilver uitgevoerd zeskantig handvat. De staf is geschonken aan het stadsbestuur, dat destijds stadsboden, reizende boden en gerechtsboden in dienst had. Deze stadsdienaren droegen in de uitoefening van hun functie hun ambtstekens als legitimatie bij zich.

BIJBELTEKST

Zoals wel vaker gebeurt bij bestudering van o.a. oud zilver werd de moeilijk leesbare tekst door middel van fotografie pas duidelijker:

(foto M. Agterberg)

HET BLOET IESVS CHRISTVS GOEDSZOEN REYNICHT ONS
VAN ALLE SONEDEN IOANI 1 VERS 7 PETRI 1 VERS(9)
APOCA 1 VERS 5 HEBRE 9 VERS 14

De tekst is ontleend aan 1 Johannes 1 : 7 (laatste deel): "En het bloed van Jezus Christus, Zijn Zoon, reinigt ons van alle zonde"(Statenvertaling).
Dit kernbegrip van het Christelijk geloof is ook te vinden in: 1 Petrus 1 : 2 en 19, Openbaring 1 : 5 (en 7 : 14) en Hebreeën 9 : 14.
Het woord "Apoca" is een afkorting van "Apocalyps",het Griekse woord voor openbaring.

De tekst vervolgt met:
" ENDE NIET DER LOOSER(=slimme) PAPEN MISSEN, BEVERDEN (= bedevaarten) ENDE ANDERE SVPERSTITIEVSE WERCKEN BY DE PAVSEN DOOR DES DVYVELS RAET GEVONDEN

De antipapistische tekst benadrukt de tegenstelling:het

bloed van Jezus Christus verlost ons van zonden en niet de paapse missen, het doen van bedevaarten en andere bijgelovige zaken die door de pausen zijn uitgevonden onder invloed van duivelse raadgevingen.

EED DER GERECHTSBODE

De tekst gaat verder met:
" CORNELIS GERITSEN KOOT HEEFT SYN EET GEDAEN ALS GERECHTS BOEDE DEN 29 IVLY 1589 ENDE HEEFT DESE ROEDE DEN GERECHTE VEREERT OVT SYNDE 56 IAREN CHR ONS GER IE 23 "

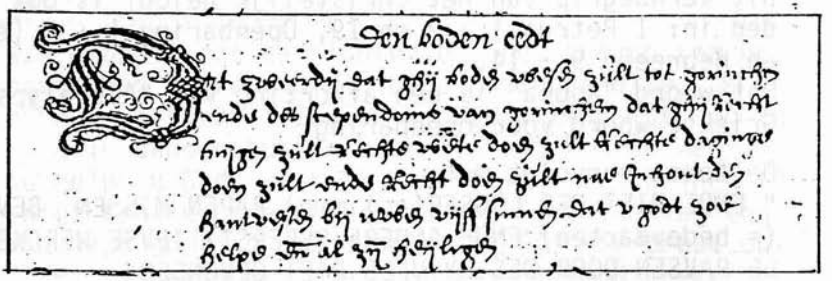

(foto M. Achterberg)

De datum 1617 op de kop van dit handvat geeft aan, welke het jaartal van vervaardiging van deze bodestaf moet zijn.

Het laatste deel van de tekst:
"OVT SYNDE 56 IAREN CHR(IST)I ONS(EN) GER(EN) IES(US)23"
geeft 1623 als mogelijkheid van overhandiging aan.

Helaas bezit het doorgaans zo goed voorziene gemeentearchief van Gorinchem geen gegevens over deze staf; slechts de tekst op de bodestaf zelf levert de informatie. Wel is de tekst van de eed van de gerechtsbode bewaard gebleven

De tekst van de eed der gerechtsbode,16-e eeuw
Stadsarchief inv.nr.319 fol.18(G.A.Gorinchem)

TRANSCRIPTIE

"DEN BODENEEDT
DAT ZWEERDY, DAT GHIJ BODEN WESEN ZULT TOT
GORINCHEM ENDE DES SCEPENDOMS VAN GORINCHEM,DAT
GHIJ RECHT TUYGEN ZULT, RECHTE WETE DOEN ZULT,
RECHTE DAGINGE DOEN ZULT ENDE RECHT DOEN ZULT
NAE INHOUT DEN HANTVESTEN BIJ UWEN VIJFF SINNEN,
DAT U GODT ZOE HELPE ENDE AL ZIJN HEYLIGEN"

De Gorkumse bodestaf is onderdeel van de collectie van het museum "Dit is in Bethlehem". Er bestaan plannen om mettertijd in dit museum een expositie in te richten met bodebussen en bodestaven die zijn aangetroffen bij gemeenten en waterschappen langs Lek en Merwede.

Wij hopen dat met deze bijdrage meer duidelijkheid is verschaft over het vroegere gebruik van deze waardigheidstekens.

NOTEN

1- De staf als ambtsteken van Gerechts-en Stadsbode. A.M. Koldewey in III"De Bodebus in Gelderland,Utrecht en Overijssel," pag. 35-39.

2- I.De Hollandse Bodebus, Schipluiden,1980.II .De Bodebus in het Zuiden,1982. III. De Bodebus in Gelderland, Utrecht en Overijssel, Schipluiden 1983, IV.De Bodebus in het Noorden, Schipluiden, 1984. Aanvullingen,Apeldoorn, 1985.

3-De Bodebus in Gelderland, Utrecht en Overijssel,pag. 23,26,27,28,32,38,70,73 en 75.
II. De Bodebus in het Zuiden, pag.38 en 48.
IV. De Bodebus in het Noorden, pag.69 en 71.

4-Rechtspraak in Elburg, R 5 tentoonstellingsbrochure, Gemeentemuseum Elburg.

++

BEKNOPTE GESCHIEDENIS VAN DE JOODSE GEMEENTE TE GORINCHEM

Stichting vrienden van het Joods Historisch Museum te Amsterdam (Jan Stouwenbeek en Paul Tigeveno)

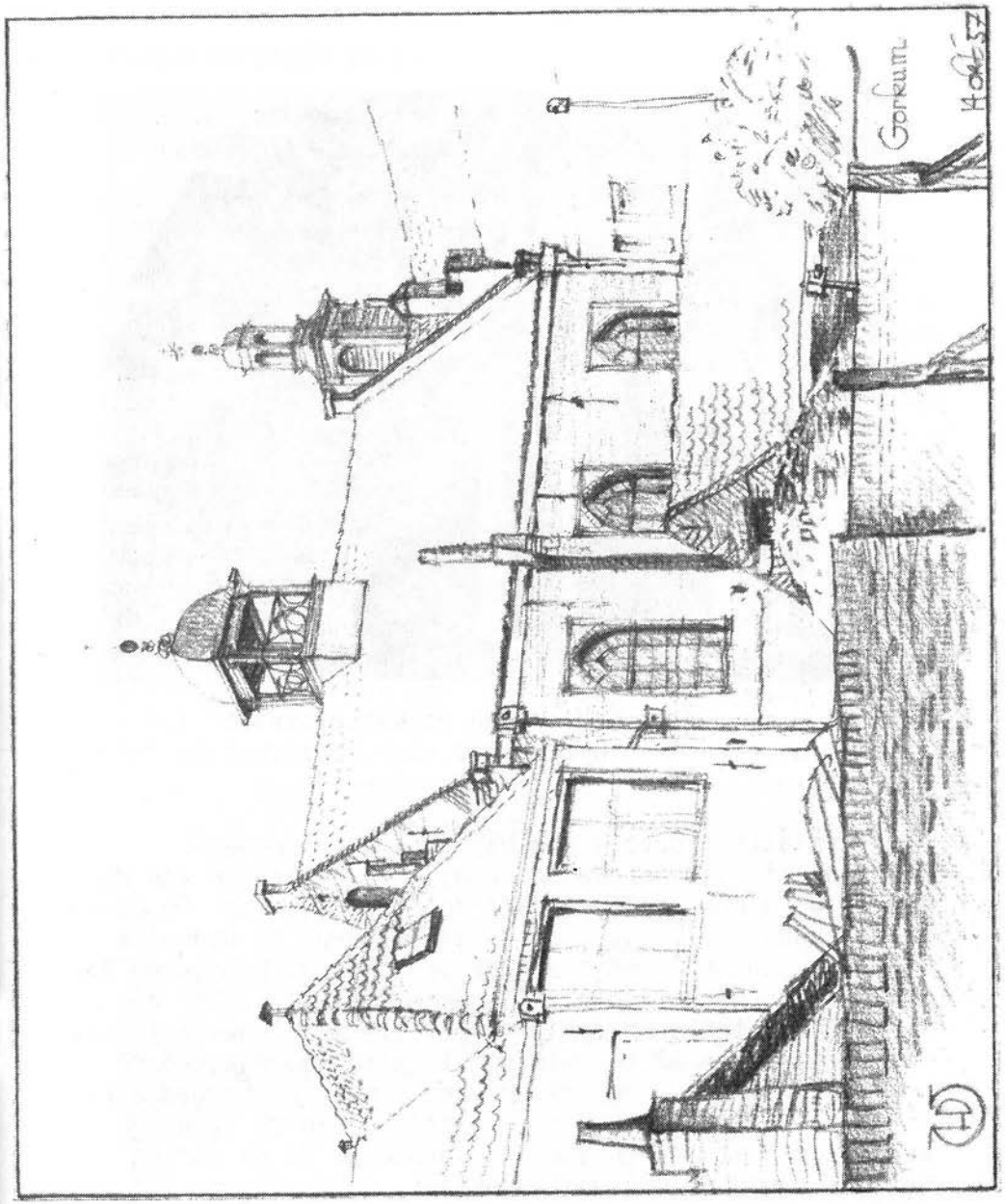
Waar de Linge in het verlengde van de Waal stroomde, ontstond in de Middeleeuwen een handelsstadje, dat in de schaduw van Dordrecht een aanzienlijke regionale betekenis kreeg. In de 18e eeuw moeten de eerste Joodse bewoners gekomen zijn, want aan het einde van die eeuw was er al een georganiseerde gemeente. Voor de godsdienstoefening kwam men op verschillende plaatsen in gehuurde vertrekken bijeen. Aan deze situatie kwam een eind in 1814, toen de gemeente de door bombardementen zwaar beschadigde Lutherse kerk kon kopen. Het gebouw aan de Havendijk werd opgeknapt en in 1817 als synagoge ingewijd. Eveneens in 1814 verkreeg de gemeente de beschikking over een begraafplaats.(aan de Arkelse Onderweg- red.)

Het in gebruik nemen van zowel een synagoge als een begraafplaats in het begin van de 19e eeuw illustreert de groei die de gemeente in die tijd doormaakte. In 1809 telde ze nog maar 78 leden, maar in 1860 was dat aantal gestegen tot 218.

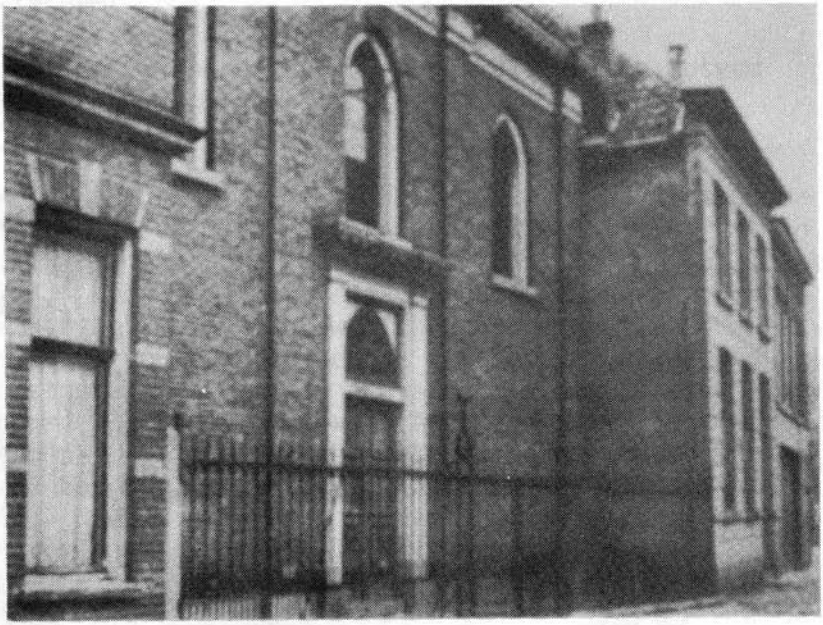
De oude synagoge voldeed op den duur niet meer, temeer daar zij bouwvallig werd. In 1842 werd daarom aan de Kwekelstraat een nieuwe synagoge gebouwd, die tot aan de Tweede Wereldoorlog in gebruik bleef. Ook bouwde men een school die in 1859 ongeveer 25 leerlingen telde. Het gemeenschapsleven kwam verder nog tot uitdrukking in het bestuur, een armenbestuur en enige verenigingen die op sociaal gebied actief waren.

In de loop van de 19e eeuw zette een gestage teruggang in van de gemeente. Het ledental was in 1911 vrijwel gelijk aan dat in 1860, terwijl de gemeente inmiddels was verenigd met Leerdam in 1887 en met Giessen-Nieuwkerk in 1899.

In Leerdam was ook een synagoge, uit 1854 en drie begraafplaatsen uit het begin van de 19e eeuw. In 1920 werd ook Werkendam, dat eveneens een synagoge en twee

De achterzijde van de v.m. Synagoge der Gorinchemse Israëlitische gemeente in de Kwekelstraat, gezien vanaf een terrein aan de Vijfzinnenstraat(tekening H.M.den Uijl,14-10-1957)

De synagoge aan de Kwekelstraat.
(foto Nieuwsblad voor Gorinchem en Omstreken)

begraafplaatsen bezat, nog bij Gorinchem gevoegd.

Inclusief kinderen waren er bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog nog 106 joden in Gorinchem. De Duitse verordening, volgens welke alle geheel of gedeeltelijk van joodse afkomst zijnde personen zich moesten laten registreren, leverde 131 aanmeldingen op. Per aanmelding moesten deze mensen nog ƒ 1,- aan leges betalen. Van deze mensen wisten slechts 15 zich te redden door onder te duiken. De overigen werden naar Polen gedeporteerd en daar vermoord. Het interieur van de synagoge werd door Duitsers en NSB'ers vernield. Na de oorlog werd de synagoge nog wel opgeknapt, maar vanwege het geringe aantal leden werd spoedig besloten het gebouw te verkopen, waarna het werd afgebroken.

De gemeente in Gorinchem werd in 1964 opgeheven.

++

GORCUM MARITIEM VARIA

DEFENSIESLOEP "CRESSY"
DE VEERDIENST GORINCHEM-SLEEUWIJK

Bas van Beuzekom, projektmedewerker afdeling maritieme historie van de marinestaf

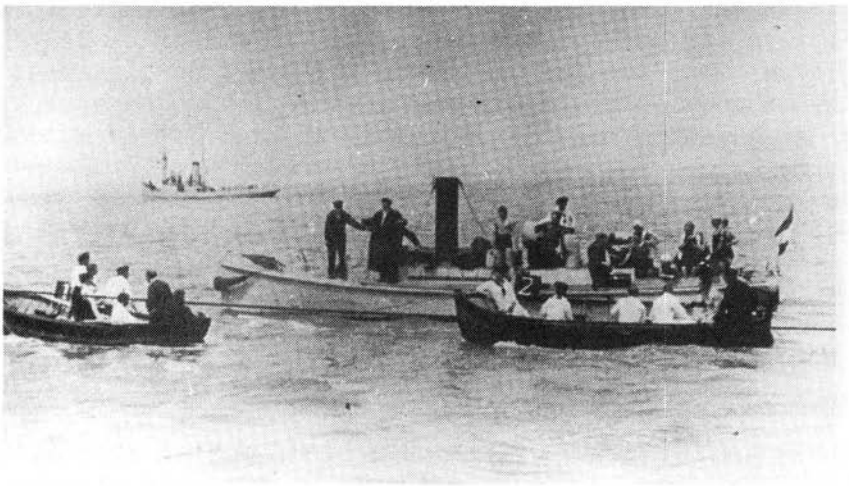

In de voorafgaande nummers van "Oud-Gorcum Varia" heb ik getracht het een en ander te vertellen over personen en gebeurtenissen in relatie tot de (Koninklijke)Marine, voorzover niet vermeld in "Van Watergeus tot Schorpioen".

Alvorens een geheel ander maritiem onderwerp te belichten, nog een aanvulling op mijn artikel over de aktiviteiten van de Koninklike Marine tijdens de meidagen van 1940.

DEFENSIESLOEP "CRESSY"

Op pagina 35 van "Oud-Gorcum Varia" 1987 nummer 9 moest ik u mededelen, dat er geen foto van de sloep "Cressy" voorhanden was. Inmiddels hebben naspeuringen in het fotoarchief van de afdeling maritieme historie toch succes gehad, getuige de afbeelding hieronder.

Voorbereiding van de start van de zwemwedstrijd Breskens-Vlissingen in 1931 of 1932. Op de voorgrond de "Cressy", op de achtergrond de "M1"

Zoals bij de start van de rubriek"Gorcum Maritiem Varia" meegedeeld, zou ik mij niet beperken tot de marine, maar ook aandacht schenken aan de binnenvaart, de riviervisserij en de Gorcumse scheepswerven.Niet genoemd werden de veerdiensten op Sleeuwijk en Woudrichem.Daar wil ik dan nu een begin mee maken.

DE VEERDIENST GORINCHEM-SLEEUWIJK(I)

De geschiedenis van de veerdienst Gorinchem-Sleeuwijk is minstens evenoud als de geschiedenis van de stad Gorinchem zelf. De oudste vermelding betreffende het veerrecht dateert uit de jaren 1329/1330, terwijl de stad pas op 11 november 1382 stadsrechten verkreeg, zoals u weet.
Met de ingebruikstelling van de nieuwe verkeersbrug over de Merwede, door koningin Juliana op 15 maart 1961,kwam een einde aan deze meer dan zeveneeuwen oude veerdienst, hœwel er nadien nog enige tijd op beperkte schaal - alleen voor personen - werd overgezet.

Daarmee verdween het vertrouwde beeld met al zijn bedrijvigheid Buiten de Waterpoort. De stad was daarmee tevens van de steeds groter wordende verkeersstroom verlost: de verbinding met Brabant aanzienlijk versneld.

Veel publicaties betreffende deze veerdienst zijn er in de loop der jaren niet verschenen; op volledigheid kunnen zij zeker niet bogen. Voor mij een reden om er eens wat meer aandacht aan te schenken. Het veerrecht is overigens wel uitvoerig belicht.In 1937 promoveerde de heer K.N. Korteweg uit Leiden op een proefschrift getiteld "De heerlijkheid Altena en de veer- en vischrechten op het boveneinde der Merwede", waarin de geschiedenis van het veerrecht uitvoerig wordt behandeld. Ter gelegenheid van de reeds genoemde in gebruikstelling van de nieuwe Merwedebrug in 1961 schreef de toenmalige archief-ambtenaar van Gorinchem mr.A.Telders een verhandeling over "Het veerrecht van Gorinchem en de nieuwe Merwedebrug", wat als een sterk verkorte uitgave van het werk van Korteweg mag worden beschouwd. Als we daar nog een enkel artikel van de hand van de heer H.F. van Peer, afgedrukt in het Nieuwsblad voor Gorinchem en Omstreken"aan toevoegen,zijn we er wel zo ongeveer, tenzij ik iets over het hoofd gezien heb.Over de veerboten zelf is eigenlijk zo goed als niets in de literatuur terug te vinden.

Dit artikel, dat ik u in een aantal afleveringen van "Oud-Gorcum Varia" hoop te presenteren, zal evenmin op volledigheid kunnen bogen. Bij de Gemeentelijke archiefdienst Gorinchem is zoveel onbewerkt materiaal over de veerdienst op Sleeuwijk aanwezig, dat het veel te ver zou voeren dit alles in een artikel van de voor "Oud-Gorcum Varia" gebruikelijke omvang te behandelen.In tegenstelling tot wat Korteweg en Telders deden, wil ik echter veel meer aandacht schenken aan het materieel, de veerboten en -ponten dus, en het veerrecht daarentegen slechts summier behandelen, onder verwijzing naar de publicaties van genoemde heren(zie literatuur/bronnenopgave aan het einde van dit artikel).

HET VEERRECHT

In de middeleeuwen, toen er nog slechts weinig of in het geheel geen bruggen waren en zeker niet over zo'n brede rivier als de Merwede, had elke plaats langs de rivier zijn eigen overzetveer. In dit verband wil ik u wijzen op het interessante artikel van Meta de Visser-

Ameling over "Veren van vroeger en nu" in het jaarboek Alblasserwaard en Vijfheerenlanden 1986, pag. 9-20.

Aanvankelijk zal men wellicht begonnen zijn ieder op eigen gelegenheid het water over te steken, maar de landsheren staken daar al spoedig een stokje voor. Zo ontstonden er veerrechten en -reglementen. Mr.A.Telders definieert het veerrecht als volgt:" het is een recht om met uitsluiting van alle anderen door middel van een schip, schuit of pont, personen enz. tegen het genot van een zekere vergoeding over te varen naar de tegenoverliggende oever".

Alleen de landsheer had dit recht.De oudste vermelding van het veerrecht Gorinchem-Sleeuwijk dateert uit de jaren 1329/1330 zoals ik reeds in het begin vermeldde.In een verdrag tussen Willem IV van Horne, heer van Altena en Jan IV, heer van Arkel lezen we o.a.:

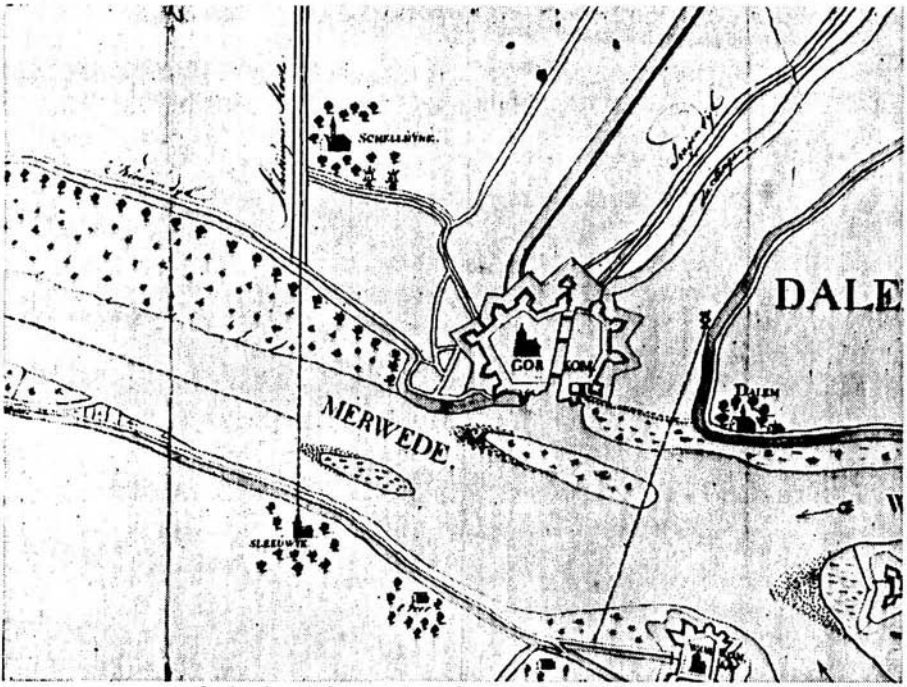
"Item heeft die heer van Arkel den opslach met zijnen vere, en die in zijnen vere vaeren sollen, van der splissen tot Woudrichem tot Sleeuwijcker kerck toe....."
Aan het slot van het accoord lezen we:"Gegeven int jair ons Heeren duysent driehondert twee ende twintich, up onser Vrouwendach lichtmisse"
Enkele opmerkingen naar aanleiding van bovenstaande zijn wel op hun plaats. Het gaat dus om de afbakening van het gedeelte van de rivier, waarop het veerrecht van toepassing was.(zie afbeelding op volgende pagina).Onder de "splissen tot Woudrichem" dienen we te verstaan een stuk buitendijks land ten westen van dit stadje, ongeveer ter hoogte van het huidige buurtschap Oudendijk.En dan het veerrecht:was dit alleen in bezit van de heer van Arkel (het stuk spreekt over "zijnen vere")of was het slechts en zg.halfveer en bezat de heer van Altena het veerrecht vanaf Sleeuwijk? Rekeningen uit later tijd wijzen in die richting. Bovendien is bekend, dat een zekere Tielman Utencampe op 25 april 1327 zijn allodiaal veer te Sleeuwijk opdraagt aan graaf Willem III van Holland, om het daarna in leen terug te ontvangen. Volgens dr.Korteweg is de datering van het stuk onjuist.(voor zijn argumentatie volsta ik met te verwijzen naar zijn proefschrift, pag. 44 t/m 55.

kaartje met afbakening van

het veerrecht.

ontleend aan "Het veerrecht van
Gorinchem en de nieuwe Merwedebrug

mr.A.Telders 1961

Op deze kaart is het territoir van het veerrecht duidelijk te zien.

Hoe het precies met dat veerrecht zat en in hoeverre de heren van Altena daar (mede)zeggenschap in hadden is een tamelijk ingewikkelde zaak, waarover m.i. het laatste woord nog niet is gesproken. We laten het probleem verder maar voor wat het is en vervolgen ons verhaal in vogelvlucht.

Op 7 april 1407 ging de stad Gorinchem in andere handen over:Willem IV van Beieren nam de stad over van de heer van Arkel. Hij bevestigt het bezit van het veer en de visserij in de Merwede voor de stad ten eeuwige dage. Enkele dagen later, op 16 april 1407, stelt de stadsregering de voorwaarden vast waarop het veer jaarlijks van mei tot mei zal worden verpacht, met vermelding van het tarief. Vanaf 1416 wordthet veer telkens verpacht aan particulieren.Dat duurt ongeveer anderhalve eeuw voort. Op 23 september 1565 krijgt de stad Gorinchem het veer op Sleeuwijk eindelijk zelf in pacht voor de tijd van twintig jaar. Men had het verzoek tot koning Philips II gericht om het veer in eeuwigdurende erfpacht te mogen ontvangen, maar zover wilde de vorst niet gaan. Enkele tientallen jaren later lukt het wel (Philips II was al in 1581 afgezworen).Op 22 februari 1592 verkrijgt de stad het veerrecht eindelijk in erfpacht.Op deze dag wordt tevens een aantal andere zaken geregeld o.a. de kosten der fortificatiën en de betaling daarvan. Wat het veer betreft: de stad Gorinverkrijgt dit in erfpacht voor de som van "vijff ponden van veertich grooten tsjaers" (de jaarlijkse pachtsom die men vanaf 1565 betaald had,bedroeg twaalf pond per jaar.

Het blijkt dat er in die tijd ook clandestien overgezet werd. Een aantal schippers of schuitenvoerders zetten op eigen gelegenheid personen over (en goederen) zonder zich iets van het stedelijke veerrecht aan te trekken.Overigens vond dit in de meeste gevallen plaats tussen Woudrichem en Gorinchem, een veerdienst waarop ik een andere keer nog terug hoop te komen.

Omdat ik de meeste aandacht aan het tijdperk van de stoomvaartdienst wil schenken, stappen we nu met zevenmijlslaarzen door de daaraanvoorafgaande geschiedenis heen; we belanden zo in het jaar 1674. Op 26 juni van dat jaar verleende de Gorinchemse stadsregering het

recht aan inwoners van Sleeuwijk om goederen welke zij in Gorinchem op de markt zouden willen brengen, met eigen schuiten over te zetten. . Sinds die tijd werd het veerrecht dus niet meer alleen door de pachter uitgeoefend, maar ook door andere personen, die van de pachter(de stad Gorinchem)het persoonlijk recht hadden ontvangen om over te zetten. Overigens kwam het nog weleens tot problemen met de schippers. Dat blijkt ondermeer uit twee resoluties van de burgemeesters van Gorinchem uit de jaren 1718 en 1727, waarbij bepalingen werden vastgesteld om een einde te maken aan de voortdurende geschillen tussen de veerschippers en de pachters van het Sleeuwijkse veer.

Uit 1772 dateert een der oudste ordonnanties en reglementen op het pont-en schuitenveer tussen Gorinchem en Sleeuwijk. Artikel 17 daarvan luidt als volgt:"Werdende wijders, tot afsnijding van gedurige disputen, bij dezen, conform vorige resolutiën, aan die van het Klein Schippers Gilde alhier volstrekt verboden, om eenige personen over te brengen verder, dan van de Waterpoort tot aan den Ouden-dijk ,en geenzins op het Sleeuwijksche veer; gelijk mede, om de passagiers, gehorende bij de rijtuigen, welke op Sleeuwijk moeten overvaren niet met hunne schuiten te transporteren, maar dezelve te renvoyeren naar dat veer;alles overeenkomstig hun Ed.Groot Achtb.resolutie van den 13 October 1703, en op de boete van zes guldens, daarbij bepaald;des zullen de burgers en ingezetenen van deze stad de vrijheid behouden, om, schoon zij ook eenig rijtuig bij zich hadden, dat het Sleeuwijksche veer passeren moet, echter met de veerlieden aan de Waterpoort te mogen overvaren, te weten, tot aan den Ouden dijk; gelijk mede eene gelijke vrijheid aan de vreemde passagiers gelaten wordt, mits dezelve eevenswel voldoen aan den pagter van het Sleeuwijksche veer het veerloon, eeven of zij aldaar waren overgezet;van welke verpligting de schippers aan de Waterpoort de passagiers vooraf zullen moeten informeren;op poene, dat zij, bij verzuim van dien, aldan geen veerloon voor hun zelfs zullen vermogen te vorderen".

Een ordonnantie uit 1802 heeft deze bepaling gehandhaafd, al wordt daarin niet meer gesproken van het Klein

Schippers Gilde, maar van schuitevoerders(immers, met de komst van de Fransen in 1795 hield het gildewezen op te bestaan)

Hoewel niet met zoveel woorden gezegd:de stad Gorinchem verzorgde de veerdienst niet zelf, maar had deze van het begin af aan verpacht. Tijdens de Franse tijd behield de stad Gorinchem het veerrecht.Op 23 december 1811 leverde de toenmalige maire van Gorinchem J.W. van der Cruysse van Hoey de titels van het Gorinchemse veerrecht in, waarna dit recht bij Souverein Besluit van 24 juli 1814 voor de stad behouden bleef. Tot 1843 bleef de gemeente Gorinchem jaarlijks vijf gulden voor het veer betalen.;op 28 augustus van dat jaar vond afkoping plaats.

Inmiddels deed het stoomtijdperk zijn intrede. Ook in Gorinchem zou men daar niet aan ontkomen. Op 17 februari 1824 geven Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland aan het gemeentebestuur te kennen, dat het noodzakelijk is het veer te Gorinchem door een stoomboot te doen bedienen.De stad had daarbij de keuze:of zelf een stoomboot aanschaffen, of het veer aan het Rijk overdragen. Mede in verband met de aanzienlijke kosten besloot de gemeenteraad tot het laatste. In dat geval zou het Rijk een jaarlijkse schadevergoeding van ƒ. 3037,= betalen. Voorlopig veranderde de toestand echter niet. Pas in 1840 werden de onderhandelingen weer opgenomen, maar al spoedig afgebroken, daar men het niet eens kon worden over de schadevergoeding. In 1842 verlangde de landsregering overlegging van de eigendomsbewijzen van de stad Gorinchem op het veer. Gorinchem reageerde hierop nogal verbolgen met" dat het bezit ter goeder trouwe van het Sleeuwijksche veer door de stad Gorinchem van de splitse van Woudrichem tot de Sleeuwijksche kerk, alle overlegging van eigendomsbewijs ten eenenmale overbodig maakt".

Op 11 oktober 1858 werd de knoop doorgehakt:de raad nam het besluit dat men zelf tot de bediening van het veer met een veerstoomboot zou overgaan.

(wordt vervolgd)

++

" DIT IS IN ABRAHAMS SCHOOT "

Rob Kreszner, beheerder/conservator museum "Dit is in Bethlehem"

Wie een dezer dagen een bezoek brengt aan het museum zal tevergeefs zoeken naar het schilderij "De Heilige Familie", dat sinds 1982 bij het onderwerp "het geestelijk leven" te zien was. Onlangs moest deze paneelschildering plaats maken voor het fraai gerestaureerde gevelbord van het schuilkerkje "Dit is in Abrahams schoot". De met olieverf beschilderde koperen plaat werd in 1912 door de Lutherse gemeente, die sinds 1815 van het kerkje gebruik maakte, aan het museum afgestaan.

Het in 1588 gemaakte gevelbord sierde eens de pastorie van de Oud-Katholieke kerk aan de Langendijk, die in 1815 gedeeltelijk werd afgebroken. Het bord was aangebracht boven de deur, die toegang gaf tot het er achter gelegen schuilkerkje.

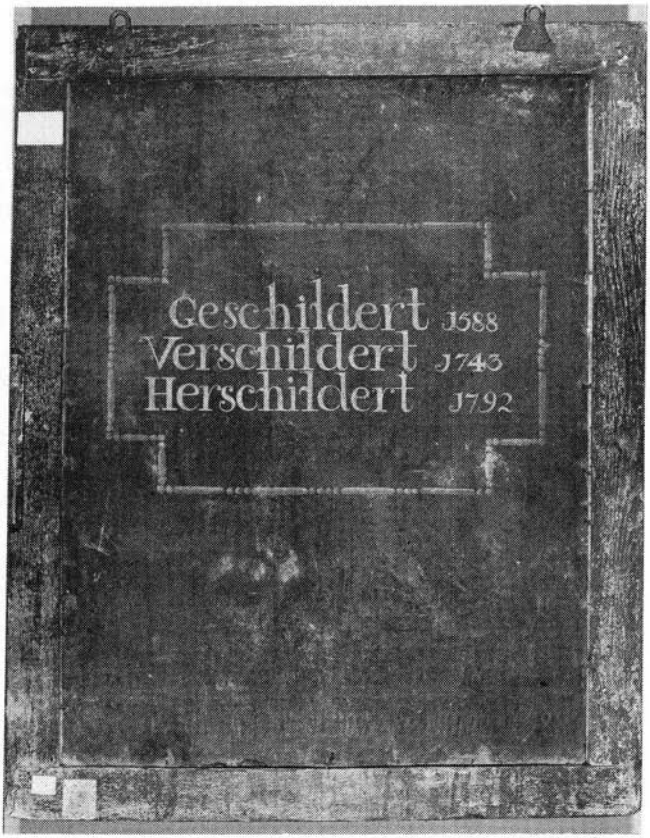
De voorstelling op het bord, die is ontleend aan de bijbel (Lucas 16 : 22), toont de aartsvader Abraham, met in zijn schoot de ten hemel opgenomen Lazarus.De gegevens op de achterzijde geven informatie over de ouderdom van het schilderwerk(zie afbeelding). Kennelijk dateert de originele versie uit 1588. Daar deze waarschijnlijk in slechte staat verkeerde werd ze in 1743 "verschilderd", dat wil zeggen door een geheel of gedeeltelijke overschildering veranderd en wellicht verbeterd. In 1792 vond men het noodzakelijk de gehele voorstelling opnieuw te schilderen. Hiervoor gebruikte men de achterzijde (nu dus voorzijde !) van het bord, terwijl de schildering uit 1743 met een zwarte verflaag werd afgedekt. Zodoende was hiervan - zij het zeer vaag - door de zwarte verflaag heen, alleen nog de tekstband langs de onderrand zichtbaar.

DE RESTAURATIE

Daar het door weer en wind aangetaste gevelbord in slechte staat verkeerde, werd besloten een grondige restauratie door de heer P.J.M. Deuss te laten uitvoeren. Bij het schoonmaken van de afbeelding op de voorzijde, en

De voorzijde van het gevelbord na de restauratie

De achterzijde van het bord vóór de restauratie

het verwijderen van de vuile vernislaag, kwamen verschillende beschadigingen tevoorschijn. Daar waar ze een storende invloed hadden op het totaal van de voorstelling werden ze opnieuw ingeschilderd. De in de tekstband ontbrekende letterfragmenten werden ingevuld met imitatiegoud folie, waarop met pigmentpoeder en vernis werd geretoucheerd.

Aan de achterzijde werd getracht een deel van de uit 1743 stammende overschildering vrij te leggen, door plaatselijk de zwarte verf te verwijderen. Dit gebeurde bij de wapenschilden, bij de tekstband en bij het hoofd van Abraham. De vrijgekomen delen laten een beschadigd verfoppervlak zien, dat inderdaad dateert uit 1743,ge-

zien de toevoeging van dit jaartal in de rechter-benedenhoek, onder het jaar 1588. Het leek niet zinvol de oor-

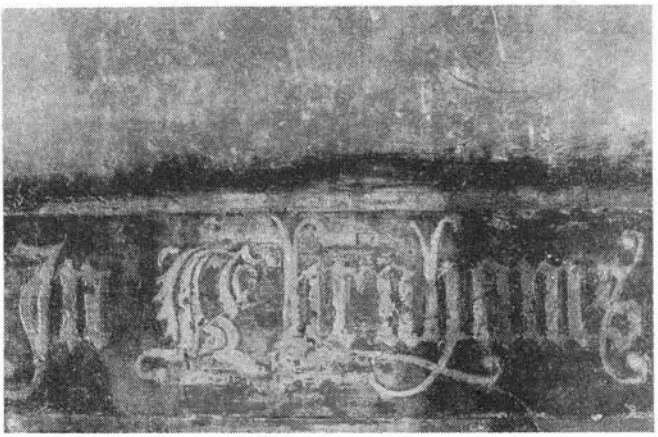
Achterzijde: fragment van de tekstband na afname van de zwarte verf; de datering met toevoeging 1743

spronkelijke schildering uit 1588 vrij te leggen daar hiervan vermoedelijk vrijwel niets is overgebleven.

Het is interessant om vast te stellen dat de in 1792 geschilderde versie afwijkt van die uit 1743. Zo had de beginletter van de naam Abraham in 1743 een geheel ander voorkomen en werd het hoofddeksel, dat Abraham in 1743 nog droeg, in 1792 weggelaten.

"Dit is in Abrahams schoot" zal, naar onze huidige opvattingen over beeldende kunst, kunnen worden gerangschikt onder de noemer naïeve schilderkunst.

Dat het werk geen grote kunsthistorische waarde vertegenwoordigt, werd in 1898 al vastgesteld door H.A. van Goch, die hierover in zijn boek "Van Arkels Oude Veste" schrijft: "Een zeer oud schilderij, voorstellende Abraham,

Fragment van de tekstband aan de achterzijde na afname van de zwarte verf

houdende een man in zijn schoot, zonder eenige kunstwaarde, is nog in 't bezit der Gorinchemse Lutherse gemeente"

Desondanks is het gevelbord - gelukkig - toch bewaard gebleven.

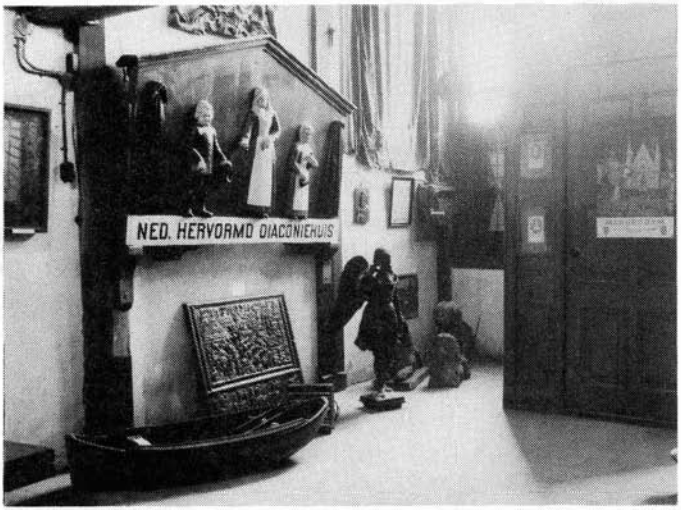
Achterzijde: hoofd van Abraham(uit 1743)(vergelijk met het hoofd van 1792)

++

C.de Ruiter, voorzitter beheerscommissie museum
"Dit is in Bethlehem"

JUBILEUM " DIT IS IN BETHLEHEM "

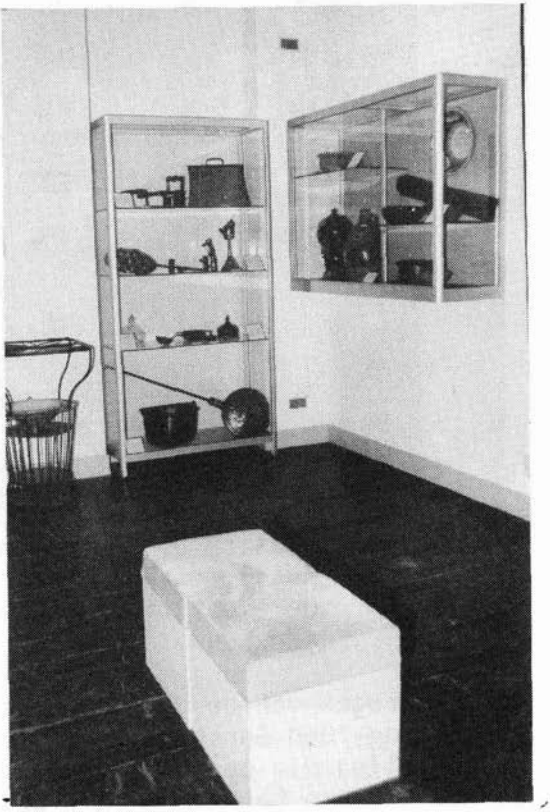
Op 1 juni was het 75 jaar geleden dat museum "Dit is in Bethlehem" werd geopend. Omdat deze datum in verband met de vakanties minder geschikt is voor een jubileumviering, is deze verplaatst naar het najaar. De geschiedenis van "Dit is in Bethlehem" behoeft hier niet meer uitvoerig te worden beschreven. Dat is ruimschoots en

Een deel van het museum "oude stijl"van vóór 1980.

uitstekend gebeurd in nummer 3 van "Oud-Gorcum Varia" (voorjaar 1985)door de toenmalige voorzitter van "Oud-Gorcum", de heer H.G. Joosten. Dit ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van onze vereniging, die alle jaren van haar bestaan zo nauw met het museum verbonden is geweest. Geïnteresseerden in de museumhistorie tot 1985 doen er goed aan het artikel van de heer Joosten te lezen. Over de twee jaar die sinds '85 zijn verstreken, werd u in dit blad steeds uitvoerig geïnformeerd.

Het jubileum wordt op verschillende wijzen gevierd. Zonder twijfel zal de jubileum-tentoonstelling "Gorcumse schilders in de Gouden Eeuw" het hoogtepunt vormen. Deze expositie zal op 10 oktober a.s. officieel worden geopend door mr. S. Patijn, commissaris van de koningin in Zuid-Holland. Zeventien musea en instellingen werken aan het gebeuren mee door werk in bruikleen af te staan! Er worden schilderijen, tekeningen en etsen getoond van Dirk Govertsz. van Heel, Hendrik Verschuring, Jacob van der Ulft, Gerard van Kuijl, J.R. van Niwael, Jan van Meerhout, Govert Camphuysen en Jan van der Heijden. De expositie wordt gekoppeld aan de verschijning van het tiende deel in de serie "Merewade" (onder dezelfde titel als de tentoonstelling) van de hand van dra. S.H.G. Tissink en drs. H.F. de Wit. In dit boek zullen de auteurs aantonen dat Gorcum in de Gouden Eeuw op het gebied van de schilderkunst een aanzienlijk belangrijker plaats innam dan tot nu toe werd aangenomen. Het Merewade-deel is tevens een geïllustreerde catalogus van de tentoonstelling. Het hoeft

Interieurfoto van "Dit is in Bethlehem" -nieuwe stijl, na de heringebruikname in sept. 1982.

geen betoog dat een groots en kostbaar evenement als deze jubileum-expositie alleen tot stand kan komen met bijzondere financiële steun. Die heeft de beheerscommissie dan

"Musicerend gezelschap"(1662)van Gerard van Kuijl, één van de schilderijen, te zien op de expositie "Gorcumse schilders in de Gouden Eeuw.

ook gekregen van de gemeente, de Culturele Raad en de vereniging "Oud-Gorcum".

Voor allen die op een of andere wijze hebben meegewerkt aan "Dit is in Bethlehem"-nieuwe stijl wordt verder op dag 16 oktober een feestelijke herdenkingsbijeenkomst georganiseerd, waarvoor de betrokkenen uiteraard nog persoonlijk worden uitgenodigd. Tenslotte zal ter gelegenheid van het jubileum een fraaie dubbele wenskaart in kleurendruk worden uitgegeven met daarop een afbeelding van het schilderij "De Aanbidding".

SCHOOLPLATEN VAN VROEGER

11 april t/m 14 juni 1987

Zondag 14 juni werd de tentoonstelling "Schoolplaten van vroeger" afgesloten met in totaal niet minder dan 3200 bezoekers. Daaronder heel veel kinderen van basisscholen uit

Gorinchem en omgeving. Om een bezoek van deze categorie bezoekers zo boeiend en nuttig mogelijk te maken, stelde mevrouw J.M.J. van Lieshout, oud-docente aan de scholengemeenschap "Nijehove" en tevens lid van de beheerscommissie van "Dit is in Bethlehem", een speciale lesbrief samen met vragen en opdrachten. Deze vorm van deskundige onderwijskundige begeleiding werd door de scholen zeer op prijs gesteld.

Vier kinderen van de openbare basisschool "De Beemd " uit Hoog-Blokland in de oude schoolbanken, tijdens de expositie "Schoolplaten van vroeger".

Ook tijdens deze expositie werden enkele "artikelen" verkocht die met het geëxposeerde te maken hebben en waarvan de netto-opbrengst ten goede komt aan het door "Oud-Gorcum" beheerde steunfonds ten behoeve van restauraties en aankopen. Er werden door de medewerk(st)ers 32 boeken verkocht over leven en werk van de kunstenaar J.H.Isings, 53 posters en 315 mapjes met acht prentbriefkaarten van Isings' beroemde historische schoolplaten. De tentoonstelling mocht zich weer in veel publiciteit verheugen, waaronder een TV-uitzending van Arkelstad Omroep Stichting (AOS) op 8 mei.

KERMIS, TERUG IN DE TIJD

4 JULI T/m 20 september 1987

Het was dé grote deskundige op het gebied van de geschiedenis van de kermis in Nederland, prof. dr. G.H. Jansen, tevens auteur van het standaardwerk "Een roes van vrijheid, kermis in Nederland", die op zaterdag 4 juli de tentoonstelling "Kermis, terug in de tijd" opende. Hij deed dat, na een informatieve inleidende speech, door een origineel exemplaar van een "bel voor de laatste ronde" te luiden.

Mevr.W.Kreukniet-den Hertog,tweede voorzitter van de beheerscommissie, bedankt prof. dr. G.H.Jansen voor de opening van "Kermis, terug in de tijd".

De expositie omvat een grote en gevarieerde collectie voorwerpen en documenten m.b.t. de kermis, waaronder prenten, foto's, onderdelen en modellen van kermis-attrakties

en vele curieuze zaken die op de kermis werden tentoongesteld en gedemonstreerd.

De tentoonstelling is cultuur-historisch gezien op uiterst serieuze wijze ingericht, maar ademt anderzijds een lichtvoetige, typische kermissfeer,die wordt bevorderd door de speelse entourage. Dat is dan ook de reden dat de expositie druk wordt bezocht, zowel door kenners en liefhebbers van de oude kermis,als door ouderen die met gevoelens van nostalgie vervuld worden en kinderen, die gefascineerd de schitterende modellen en rariteiten-kabinetten bekijken.

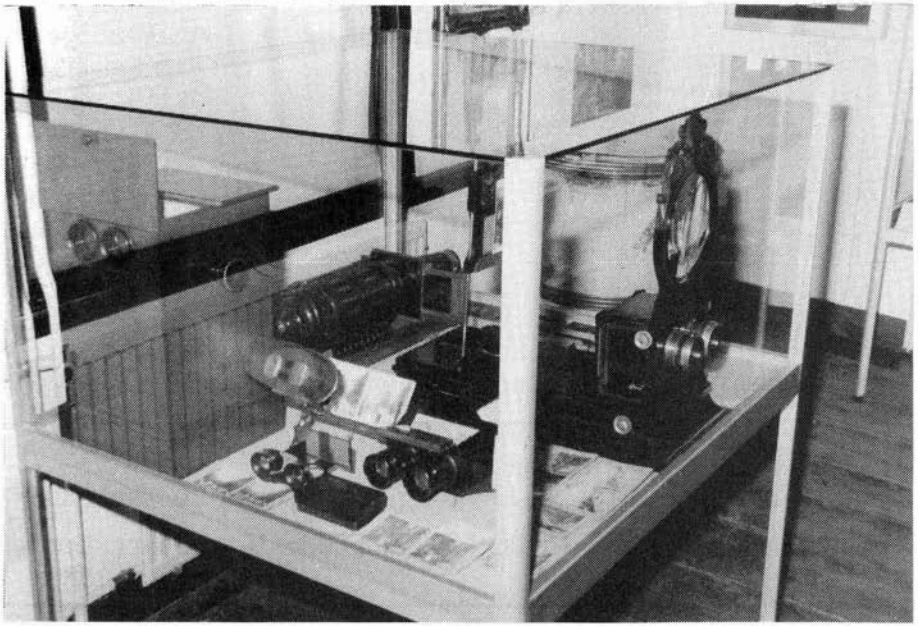
Een extra attraktie voor de jeugd vormde de bijna 100 jaar oude draaimolen, die ter gelegenheid van de tentoonstelling van 19 tot en met 22 augustus op de Blijenhoek, werd opgesteld. Deze uit Duitsland afkomstige draaimolen, eigendom van de liefhebber van kermis-attrakties Frank van Gelder, is één van de zeer zeldzame in originele staat verkerende exemplaren, die Nederland nog rijk is. Om het bezoek aan het museum te stimuleren mochten kinderen tot 12 jaar op vertoon van hun entreekaartje, gratis een rit met de draaimolen maken.

"Kermis,terug in de tijd" kwam tot stand met medewerking van de volgende instellingen en personen:het gemeentemuseum het Markiezenhof en de stichting Kermis en Processies in Bergen op Zoom, het Nederlands Theater Instituut en de Universiteitsbibliotheek uit Amsterdam, het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie, het Anatomisch-Embryologisch museum en museum Boerhave uit Leiden, museum Mr. Simon van Gijn uit Dordrecht, het Provinciaal Overijssels museum uit Zwolle en de particulieren H.J. van Bon uit Hoenderloo, J.A.Egas uit Schelluinen, F.van Gelder uit Kedichem, J.H. van Heumen uit Gorinchem, G.H. Jansen uit Utrecht, P.Roos uit Rotterdam,Th.den Uijl uit Gorinchem en L. Vermolen uit Bergen op Zoom.

EXPOSITIE - AGENDA	
KERMIS, TERUG IN DE TIJD	: t/m 20 september
GORCUMSE SCHILDERS IN DE GOUDEN EEUW:	10 oktober t/m 3 januari 1988

'Kinderen kijken geboeid naar de modellen van oude kermis-attrakties

De vitrine met optische apparaten

MINI-EXPOSITIE OPTISCHE APPARATEN

Tot eind september is in een vitrine op de eerste verdieping een mini-expositie met oude optische apparaten ingericht, grotendeels afkomstig uit de verzameling van wijlen Matthijs de Jongh. Optische kijkspelletjes waren door de uitvinding van de stereoscopie populair in de tweede helft van de negentiende eeuw en het begin van de twintigste eeuw. Met behulp van een stereoscoop of stereokijker kon men een of twee naast elkaar liggende beelden tot één driedimensionaal beeld combineren. Tentoongesteld zijn een stereo-graphoscoop uit 1860 met een grote lens voor het bekijken van foto's en prentbriefkaarten, een Engelse kabinet-stereoscoop uit 1855, een toverlantaarn en drie verschillende oude viewers. Heel bijzonder en uniek zijn een aantal ,overigens niet uit de collectie De Jongh afkomstige, stereokaarten met afbeeldingen uit Gorinchem, die rond 1900 zijn gemaakt door de Gorcumse reder L. de Beer.

"DE AANBIDDING" IS VERHUISD

Omdat de plaats van het schilderij "De Aanbidding" tijdelijk is ingenomen door een kleine tentoonstelling van oude klokken en horloges(waarover meer in het volgende nummer), is het indrukwekkende schilderij verhuisd en hangt nu- tijdelijk - op de plek van het Oranjevaandel uit 1814, dat zolang in het depot is ondergebracht.

NIEUWE AANWINST.

De vaste collectie is uitgebreid met een voor Gorcum interessante ingelijste pasteltekening van de kunstenaar W.J.Dingemans. De tekening uit 1918 geeft een beeld van de veemarkt, die vroeger voor onze stad van zo'n groot belang was. De kunstenaar Dingemans, geboren op 16 juni 1873 in Lochem en overleden op 9 oktober 1925 in Haarlem, woonde vanaf 1911 tot kort voor zijn dood in Gorinchem, waar hij geruime tijd ontvanger was bij de Rijksbelastingen. Het kunstwerk meet 52 bij 38 cm., hangt op de eerste verdieping en is aange-

De pasteltekening van W.J.Dingemans

kocht uit het fonds voor Restauraties en Aankopen.

BRADERIE

"Dit is in Bethlehem" heeft meegedaan met de braderie op 23 en 24 mei door het museum ook buiten de normale uren open te stellen. Zo was het museum dat weekend op vrijdagavond en zaterdagmorgen geopend. Heel wat braderiegangers hebben van de gelegenheid gebruik gemaakt een bezoekje aan de tentoonstelling te brengen.

RESTAURATIE

Bij het verschijnen van dit nummer van "Oud-Gorcum Varia" zal het in restauratie zijnde portret van de Gorcumse regent Johan Boelisse van de schilder P. Nason weer op de vertrouwde plaats(tweede verdieping achterin) zijn teruggekeerd. De restauratie is uitgevoerd door de Dordtse restaurateur P.J.M. Deuss en betaald uit het fonds Restauraties en Aankopen. Het schilderij van de echtgenote van de regent, Maria van Muyen, was al eerder gerestaureerd.

++

"OUD-GORCUM" EN ZIJN MUSEUM

H.C.P. Bloembergen, voorzitter

Onze vereniging werd in 1909 opgericht om het huis "Dit is in Bethlehem" voor sloop te behoeden. Het pand werd gekocht en gerestaureerd. In 1911 wordt het als museum ingericht met historische voorwerpen, die voor Gorcum van belang zijn. 1 Juni 1912, nu dus 75 jaar geleden, wordt het museum geopend.

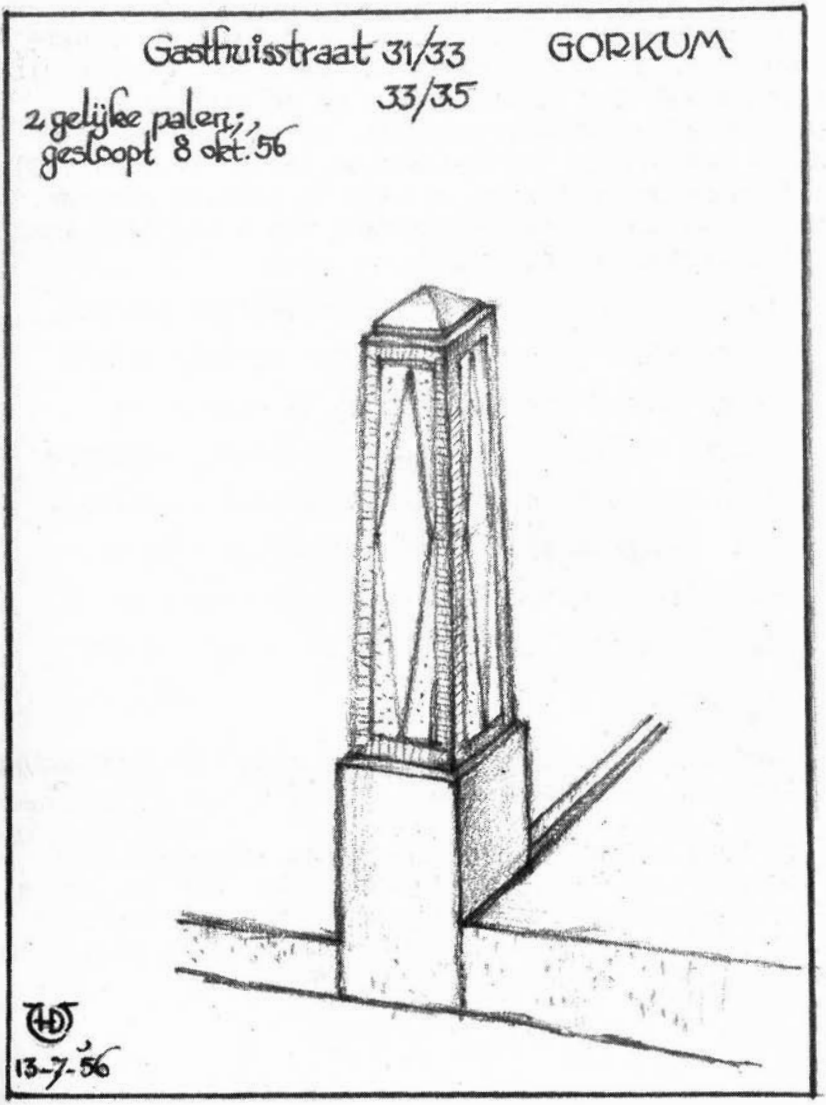
Vele tientallen jaren deed "Oud-Gorcum" niet veel meer dan het museum beheren. En zelfs deze taak werd haar vaak te zwaar: enkele malen werd geprobeerd het gebouw aan de gemeente te verkopen. In 1982 krijgt de overdracht zijn beslag. De gemeente wordt eigenaar van het gebouw, het museum wordt opnieuw ingericht, de inhoud blijft eigendom van "Oud-Gorcum". De vereniging zorgt via het restauratiefonds voor het op peil houden en uitbreiden van de collectie. U begrijpt dat voor deze wedergeboorte veel werk verzet moest worden. Onze leden mevrouw Kreukniet -den Hertog en de heren Schreuder, De Ruiter, Kruijt en Busch maakten zich hierbij zeer verdienstelijk.

De huidige situatie stemt mijns inziens tot grote tevredenheid. "Oud-Gorcum" is in de beheerscommissie altijd ruim vertegenwoordigd. Dit is voor het goed functioneren natuurlijk van groot belang.

Wij wensen het museum-en daarmee ook wel iets onszelf - van harte geluk en spreken de wens uit dat de samenwerking tussen het Museum en "Oud-Gorcum" zal blijven zoals zij tot nu toe was: uitstekend.

NIEUWE LEDEN "OUD-GORCUM"

L.C.M. van Beers-van den Donk, A.E. van Boven-Bijl, C.G. Buis-Bal, A. van Dunsbergen, M. van Eck, A. de Groot, E.C. Krieger, P. van Neerijnen-van Opstal, J. van Rijswijk, A. van der Wiel-de Tree, H. Zwartbol.

Stoeppaal in de Gasthuisstraat
(tekening H.M. den Uijl, 13-07-1956)

OPSPORING VERZOCHT !

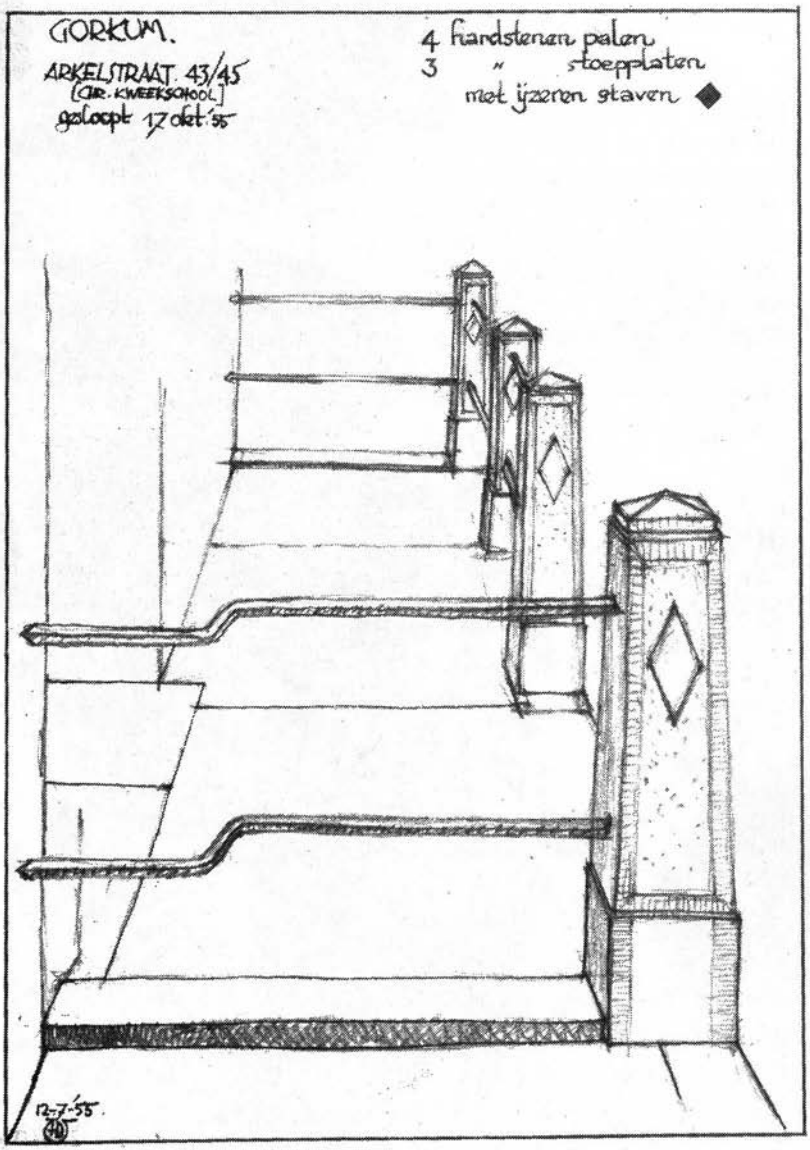
Onlangs ontving het gemeentelijk archief voor de fotoverzameling de hierbij afgedrukte foto. De opname is gemaakt in de Torenstraat, wat valt op te maken uit de zijmuur van de Citadelkazerne op de achtergrond. Afgebeeld is een stoombrandspuit, de stoombrandspuit welke is beschreven in "Oud-Gorcum Varia" nr.8(blz.33). Deze stoombrandspuit werd in 1910 in gebruik genomen. In de Nieuwe Gorinchemsche Courant van 8 mei 1910 komt de volgende mededeling voor:

> " In tegenwoordigheid van het dagelijks bestuur, raadsleden, brandspuit-meester en vele andere autoriteiten had hedenmiddag de beproeving plaats van de nieuwe stoombrandspuit, geleverd door de N.V. v.h. A. Bikkers & Zoon te Rotterdam . In ruim 11 minuten verkreeg men de benodigde stoom, en werd achtereenvolgens met 1, 2, 3 en 4 stralen gespoten. De proef slaagde uitstekend."

Het bericht is gedagtekend 7 mei, zodat de beproeving geschiedde op zaterdagmiddag 7 mei 1910.

Op de foto staan verscheidene heren afgebeeld, deftig in het zwart met een bolhoed op. Wie kan inlichtingen verschaffen over deze personen ? Men kan hierover contact opnemen met de gemeentearchivaris van Gorinchem, Molenstraat 17: telefoon: 01830-31987.

Een gaaf voorbeeld van een Gorkumse stoep, zoals ze vroeger bijna huis aan huis in de belangrijkste straten van de stad aanwezig waren. Thans verdwenen.
(tekening H.M. den Uijl, 12 juli 1955)

NIEUWE BOEKEN OVER STAD EN/OF STREEK

- Taeke Stol
  KIJKGIDS KINDERDIJK
  Uitgave: Stichting Matrijs, Utrecht
  Dit derde boek in de serie kijkgidsen beschrijft de geschiedenis, functie en huidige waarde van het molencomplex te Kinderdijk.
  Unieke illustraties en spectaculaire fotografie maken deze gids tot een waardevol monument voor elke bezoeker van dit schitterende molengebied. Een aparte wandeling voert u langs de mooiste plekjes.
  24 pagina's, vele illustraties
  Prijs ƒ. 7,95

- GIDS SLOT LOEVESTEIN
  Uitgave: Walburgpers, Zutphen
  Deze in vier talen uitgevoerde, 24 pagina's tellende gids, verlucht met vele illustraties, is verkrijgbaar op slot Loevestein en in de boekhandel, voor slechts ƒ. 5,= , dank zij steun van de Stichting Vrienden van Loevestein

- Arie van der Plas
  DIJKEN EN DIJKDOORBRAKEN IN HARDINXVELD-GIESSENDAM
  Uitgave: Historische Vereniging Hardinxveld-Giessendam
  Een alleraardigst boekje over de strijd tegen het water en de gevolgen daarvan, speciaal waar het Hardinxveld-Giessendam betreft.
  Het 17e deel in de Historische Reeks van deze vereniging, met een voorwoord van drs. S. van Harten, dijkgraaf van het Hoogheemraadsschap van de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden.
  54 pagina's, talrijke illustraties
  Prijs ƒ. 14,50(leden van de vereniging ontvangen een exemplaar gratis)

- Dr. H.A. Visser
DE ALBLASSERWAARD
Kennismaking met een bijzonder polderlandschap
Uitgave: Nationaal Landschapskundig Museum, Dordrecht.
Hoewel dit boek reeds in november 1986 verscheen, wil ik het toch nog onder uw aandacht brengen.
Voor wie meer wil weten over de geschiedenis, de natuur, architectuur en schoonheid van dit unieke polderlandschap in onze onmiddelijke omgeving, is dit beslist een interessant boek, verlucht met een groot aantal foto's en kaartjes van de auteur.
Helaas blijkt het best goed-ogende boek nogal wat slordigheden te bevatten. Zo zijn o.a. onderschriften bij afbeeldingen verwisseld en blijkt zelf de naam van de auteur op de omslag foutief gespeld, iets wat ik bij mijn weten nooit eerder heb geconstateerd.
Toch blijf ik het een aardig boek vinden. Als Alblasserwaarder zal dat wel van een zeker Chauvinisme getuigen.
120 pagina's, veel zwart-wit foto's(waaronder een aantal uit Gorinchem)
Prijs ƒ. 25,=

OUDE VERHALEN OVER GORINCHEM EN OMGEVING

De Literaire Workshop "In de Aanlegsteiger" te Gorinchem houdt zich momenteel intensief bezig met traditionele verhaalvormen als mythe, sprookje, sage, legende, fabel, parabel, ballade en romance. Indien u nog oude verhalen weet, al of niet rijmend, die enigermate betrekking hebben op Gorcum of wijde omgeving, wordt u verzocht deze op te sturen naar de Literaire Workshop "In de Aanlegsteiger", Fort 18, 4207 EK, Gorinchem t.a.v. Hans Kilian. Onder omgeving wordt verstaan: land van Arkel, Tielerwaard, Vijfheerenlanden, Alblasserwaard, Land van Heusden en Altena, Bommelerwaard, Biesbosch en Neder-Betuwe. Het is de bedoeling bij voldoende aanbod hier een boekje uit samen te stellen. Ook eigen bewerkingen of verzinsels zijn zeer welkom. Graag namen en adressen bij de inzendingen duidelijk vermelden, zowel van afzender als eventueel auteur of uitgever.

++

MEREWADE

Fieke Tissink en H.F.de Wit
GORCUMSE SCHILDERS IN DE GOUDEN EEUW

Iedereen kent de Hollandse meesters van de zeventiende eeuwse schilderkunst als Rembrandt, Vermeer, Frans Hals, Jan Steen en anderen. In de Republiek vormden Amsterdam en de grote steden van Holland en Utrecht de artistieke centra. Maar ook in een kleinere stad als Gorinchem werd kunst vervaardigd die de aandacht verdient. In dit tiende deel uit de Merewade reeks tonen Jacob van der Ulft, Hendrik Verschuring, Gerard van Kuijll, Jan van Dalen en Jan van Meerhout hun meesterstukken. Voor de eerste maal wordt zo een overzicht gegeven van hun werk en van tal van andere Gorcumse kunstenaars. Interessant is het om te zien dat ook in het Gorcumse een weerspiegeling is te vinden van wat de gouden eeuw te bieden heeft.

Uitgave Stichting Merewade, Gorinchem. 102 pag., prijs f. 24,95. Verschijnt in het najaar. Verkrijgbaar via St. Matrijs, postbus 670, 3500 AR, Utrecht en in de boekhandel.

INHOUDSOPGAVE

- Agenda komende aktiviteiten pag. 3
- Een tien, door H.C.P.Bloembergen,voorzitter "Oud-Gorcum" / Van de redaktie pag. 4
- Over postmeesters en postkantoren in Gorinchem(slot) ,door A.J.Busch, archivaris van Gorinchem pag. 5
- Mr.Abraham van Hoey, een lastige Gorcumer ? (1684-1766).Problemen bij het onderzoek, door Aart Bijl pag. 12
- De bodestaf van Gorinchem, door M.Agterberg, gemeentebode van Schipluiden pag. 14
- Beknopte geschiedenis van de Joodse gemeente te Gorinchem, door Stichting vrienden van het Joods Historisch Museum te Amsterdam pag. 18
- Gorcum Maritiem Varia, door Bas van Beuzekom, projektmedewerker afdeling maritieme historie van de marinestaf pag. 21
- "Dit is in Abrahams schoot", door Rob Kreszner, beheerder/conservator museum"Dit is in Bethlehem" pag. 29
- "Dit is in Bethlehem Varia", door C.de Ruiter, voorzitter beheerscommissie museum "Dit is in Bethlehem" pag. 34
- "Oud-Gorcum" en zijn museum, door H.C.P. Bloembergen, voorzitter "Oud-Gorcum" Nieuwe leden "Oud-Gorcum" pag. 44
- Stoeppaal, tekening door H.M. den Uijl pag. 45
- Opsporing verzocht ! pag. 46
- Gorcumse stoep, tekening door H.M.den Uijl pag. 48
- Nieuwe boeken over stad en/of streek pag. 49
- Oude verhalen over Gorinchem en omgeving Merewade: Gorcumse schilders in de gouden eeuw pag. 51

Lay-out en typewerk Bas van Beuzekom
Eindcorrectie drs. H.M. den Uijl
Druk Administratief Centrum, Schelluinsevliet 17-19, Gorkum